

ISSN:2181-0427

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2020 йил 4 сон

Бош муҳаррир: Наманган давлат университети ректори С.Т.Тургунов

Масъул муҳаррир: Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор М.Р.Қодирхонов

Масъул муҳаррир ўринбосари: Илмий тадқиқот ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи Б.Уринов

ТАҲРИРҲАЙЪАТИ

Физика-математика фанлари: *акад. С.Зайнобиддинов, акад. А.Аъзамов, ф-м.ф.д., проф. Ў.Розиқов, ф-м.ф.д., проф. М.Тўхтасинов, ф-м.ф.д., доц. Б.Саматов.*

Кимё фанлари- *акад.С.Рашидова, акад. А.Тўраев, акад. С.Нигматов, к.ф.д., проф. Ш.Абдуллаев, к.ф.д., проф. Т.Азизов.*

Биология фанлари- *акад. К.Тожибоев, акад. Р.Собиров, б.ф.д. А.Баташов.*

Техника фанлари- *т.ф.д., проф. А.Умаров, т.ф.д., проф. С.Юнусов.*

Қишлоқ хўжалиғи фанлари – *г.ф.д., доц. Б.Камалов, қ-х.ф.н., доц. А.Қазақов.*

Тарих фанлари – *акад. А.Асқаров, с.ф.д., проф. Т.Файзуллаев, тар.ф.д, проф. А.Расулов, тар.ф.д., проф. У.Абдуллаев.*

Иқтисодиёт фанлари – *и.ф.д., проф.Н.Махмудов, и.ф.д., проф.О.Одилов.*

Фалсафа фанлари – *акад., Ж.Бозорбоев, ф.ф.д., проф. М.Исмоилов, ф.ф.н., О.Маматов, PhD Р.Замилова.*

Филология фанлари – *акад. Н.Каримов, акад. Т.Мирзаев, фил.ф.д., проф. Н.Улуқов, фил.ф.д., проф. Ҳ.Усманова. фил.ф.д., проф. Б.Тухлиев.*

География фанлари - *г.ф.д., доц. Б.Камалов, г.ф.д., проф.А.Нигматов.*

Педагогика фанлари- *п.ф.д., проф. У.Иноят, п.ф.д., проф. Б.Ходжаев, п.ф.д., проф., Л.Муминова, п.ф.д., проф. Н.Эркабоева, п.ф.д., проф.Ш.Хонкелдиев.*

Тиббиёт фанлари – *б.ф.д. Ғ.Абдуллаев, тиб.ф.н., доц. С.Болтабоев.*

Психология фанлари – *п.ф.д., проф. З.Нишанова, п.ф.н., доц. М.Махсудова*

Техник муҳаррирлар: *Б.Аиуоров, Н.Юсупов,*

Таҳририят манзили: Наманган шаҳри, Уйчи кўчаси, 316-уй.

Тел: (0369)227-01-44, 227-06-12 **Факс:** (0369)227-07-61 **e-mail:** ilmiy@inbox.uz

Ушбу журнал 2019 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсати қарори билан физика-математика, кимё, биология, фалсафа, филология ва педагогика фанлари бўйича Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

“НамДУ илмий ахборотномаси–Научный вестник НамГУ” журнали Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг 17.05.2016 йилдаги 08-0075 рақамли гувоҳномасига биноан чоп этилади. НамДУ Илмий-техникавий Кенгашининг 04.10.2020 йилдаги кенгайтирилган йигилишида муҳокама қилиниб, илмий тўплам сифатида чоп этишга рухсат этилган (Баённома № 3). Мақолаларнинг илмий савияси ва келтирилган маълумотлар учун муаллифлар жавобгар ҳисобланади.

туризм билан боғлиқ маҳсулот ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш, турли ҳил фирмалар, хорижга жўнатиш ва сайёҳларни кутиб олиш хизматлари ёки ички ва ташқи туризмда фаолият олиб борувчи ташкилот ва идораларни очилиши, ташкилотлар ва муассасалар томонидан турли ҳил тадбир ва конференцияларни ўтказилиши, туристларни дам олиши билан боғлиқ фаолият олиб борувчи хизматлар масалан меҳмонхона ва транспорт хизматини юритиш, туристлар учун миллий ва чет эл таомлари озиқ овқатларини тайёрлаш ва етиштириш каби бизнес соҳалари ҳам жадал ривожланади ҳамда соҳалар бўйича давлат солиқлари ва божларини тўланиши ҳам алоҳида ривожланиш омили ҳисобланади.

Фойдаланилаган адабиётлар:

1. Шавкат Мирамонович Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси туризми тўғрисидаги № 549 сонли 18 июль 2019 йилда имзоланган қонуни, 2019, 24б.
2. Биржаков М.Б. // Туристские фирмы. 2007. №2. С.56.
3. Вавилова Е.В. Основы международного туризма. М.: Гардарики, 2005. С.6.
4. Cartrin E.Morriis, Flash on English for tourism, second edition, 1996.
5. Гринев С.В. Введение в терминоведение. М.: Моск. лицей. 1993. 309 с.
6. Казачкова О.А., Куманин В.И. Толкование терминов в толковом терминологическом словаре «Технология художественной обработки металлов» // Новые металлы и технологии. Мат. науч.-техн. конф. М.: МГАПИ, 2001. С.61, 63.

УДК 801,2

ТИЛ ТИЗИМИ ҲАР ХИЛ БЎЛГАН ТИЛЛАРДА ПОЛИСЕМИЯ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Нарзуллаева Фируза Олимовна, Бухоро давлат Университети,
инглиз тилшунослиги кафедраси ўқитувчиси

***Annotatsiya.** Ushbu maqola polisemiya va ular turlarining tил тизими ҳар хил бўлган (инглиз ва ўзбек) тилларда ифодаланишига бағишланган.*

***Kalit so`zlar:** кўп маънолилик, лексема, бош, тушунча, сўз, маъно, белги, таҳлил, омоним, метафора, метаномия.*

ПОЛИСЕМИИ И ЕГО ТИПИ В СИСТЕМЕ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Нарзуллаева Фируза Олимовна, преподаватель кафедры английского языкознания
Бухорского государственного университета

***Аннотация.** В данной статье рассматривается выражения полисемии и его типы в системе (английского и узбекского) разносистемных языках*

***Ключевые слова:** полисемия, лексема, голова, концепт, слова, значение, символ, анализ, омоним, метафора, метаномия.*

POLYSEMY AND ITS TYPES IN THE NON-RELATED LANGUAGES

Narzullaeva Firuza Olimovna teacher of the English linguistics department of the Bukhara State University

Annotation. This article is dedicated to the expression of the polysemy and its types in the system of non-related (english and uzbek) languages.

Key words: polysemy, lexeme, head, concept, word, analysis, homonym, metaphor, metonymy.

Кириш. Барча тил бирликлари моносемантик ва полисемантик деб иккига гуруҳланади, булардан полисемантик тил бирликлари алоҳида диққат билан ўрганишни талаб қилади.

Биргина тушунча ёки тасаввурни англатиб келган сўзлар бир маъноли ёки моносемантик сўзлар дейилади: шаҳар, қишлоқ, урғу, кесим, роман... .

Икки ва ундан ортиқ тушунча ё тасаввурни ифодалаб келувчи сўзлар полисемия дейилади: бош, қош, кўз, тил, қўл, бел, йўл, ер, лаб [1, 34].

Қуйидаги маъноларни таққосласак:

Ўзбек тилида: тиззанинг кўзи, тахтанинг кўзи, булоқнинг кўзи, игнанинг кўзи, яранинг кўзи, хуржуннинг кўзи, узукнинг кўзи, деразанинг кўзи, картошканинг кўзи ва ҳоказо.

Инглиз тилида бу лексемаларнинг айримларигина «кўз» ("eye") орқали ифодаланган: fibula, twig on a board, the source of well, eye of a needle, aperture of abscess, a part of the bag, the stone of the ring, a part of the window, eye of a potato [3, 52].

Асосий қисм. Кўриниб турибдики, айти бир тушунча ҳар иккала тилда бошқа-бошқа лексемаларга ёки муқобил лексемаларга бириктирилган бўлади. Айти шу тушунчани англатувчи маънолар ҳар бир тилда ҳар хил лексик системаларга бирлашади ва шунга кўра мавқеи ҳам турлича бўлади.

Кенгроқ ёндашсак, сўз билан тушунча орасидаги муносабат анчагина мураккаб. Бир томондан, ҳар бир сўз маълум маънони билдиради, аммо ҳар бир сўзнинг тушунча англатишини кутиш тўғри келмайди (тушунча англатиш номловчи сўзларга хос хусусиятдир). Иккинчи томондан, бир сўз (лексема) икки ва ундан ортиқ тушунчанинг ифодаси бўлиб хизмат қила олади: кўп маъноли лексеманинг ҳар бир маъноси айрим-айрим тушунчани англатади.

Масалан, «кўз» лексемасининг «кўриш аъзоси» маъноси бир тушунчани, «игнанинг ип ўтказиладиган тешиги» маъноси иккинчи тушунчани, «узукдаги қимматбаҳо тош» маъноси бошқа бир тушунчани англатади [1, 33]. Полисемантик сўзларнинг маъноси фақат матнда билинади: М: Бобомнинг кўзи ҳали яхши кўради (орган); Булоқнинг кўзи. игнанинг кўзи (туйнук); Узукнинг кўзи (узукка қўйилган тош); Тахтанинг кўзи (тахтадаги доира шакал). For example: Soames shook her hand and went downstairs (орган); He never read a book in his life and ... still writes a schoolboy hand (хуснихат); It would be like trying to make the hands of a clock move backwards to

its ticking (соат мили); Mr Hunter suddenly failed, and all hands in the mill were turned off ... (ишчилар).

Баъзида полисемияни омонимиядан фарқлаш қийин кечади. Бунда биз полисемантик сўзнинг бош маъносининг кенгайиб боришини ёққа тутишимиз керак. Мисол тариқасида «катта тош», «чўққи», маъноларига эга от «рок» ҳамда «қимирламоқ» ёки «тебранмоқ» маъносига эга бўлган феъл «to rock» ни кўриб чиқсак.

Кўриниб турибдики бу сўзлар шубҳасиз омонимлардир. Лекин «to rock» ҳамда «rock (music)» сўзлар орасидаги алоқа полисемантик ҳисобланади. Чунки музиканинг бу тури шубҳасиз қимирлаш (тебраниш) билан боғлиқ.

Полисемантик сўзнинг ҳар хил маънолари, маъно яқинлиги жиҳатидан бирлашиши мумкин. Масалан, «blanket» сўзини олсак, у қуйидаги маъноларга эга: Жун қопламми тўшак. Отнинг тўшак қоплами. Қор қоплами (кўчма маънода) - a blanket of snow [1, 52].

Масалан: «crust» сўзининг бош маъноси «ноннинг қизарган қаттиқ қисми», сўнг «бирор нарсанинг қаттиқ қисми» (a pie, a cake), «қор устидаги муз қатлам» «одамови, камсуқум инсон», «беҳаё, бетгачопар» каби маънолар шаклланиган. Бу мисолларда биз охириги 2 маънонинг бош маъно билан ҳеч қандай алоқасини кўрмаймиз. Бундай ҳолларда тилда омонимларнинг шаклланиши юз беради. Полисемия эса тарқалиб кетади [1:57].

Полисемия тил учун муҳим аҳамиятга эга. Чунки тилда янги сўз ҳосил қилиш осон эмас.

Полисемия эса янги маъно касб этиб, тилнинг луғавий бойлигини бойитиб боради.

Полисемантик сўзларнинг тизими асрлар давомида шаклланиб, янгидан янги маънолар вужудга кела бошлади, шунингдек баъзилари йўқолиб кетди.

Шундай қилиб, полисемия шаклланишининг мураккаб усули бу янги тушунча (маъно)ларнинг пайдо бўлиши ёки эскиларининг йўқолиб кетишидир.

Ҳозирги инглиз тилининг мақсади инглиз луғатини бойитиб, унинг манбаларини шакллантиришдир. Полисемантик сўзларнинг 2 хил таҳлили мавжуд [2, 46]:

1. Сўзнинг маъно тузилиши маънолар системаси, тизими бўлиб ҳисобланади.

Марказ сўзни топиш ҳар бир полисемантик сўзда ҳам мавжуд эмас. Баъзи бир семантик структуралар бошқа хил таҳлилга эга. «Dull» сифатини олиб қарайдиган бўлсак, унда бош ёки марказий бирлаштирувчи сўзни топиш жуда мушкул:

1. A dull book, a dull film - uninteresting, monotonous, boring;
2. A dull student - slow in understanding, stupid;
3. Dull weather, a dull day, a dull colour - not clear or bright;
4. A dull sound-not loud or distinct;
5. A dull knife-not sharp;
6. Trade is dull - not active;
7. Dull eyes (arch) - seeing badly;
8. Dull ears (arch) - hearing badly [1, 52].

Бу ерда биз ҳар хил тушунчалар орасидаги умумийликни фаҳмлашимиз мумкин.

Юқоридаги мисолларимиздан кўриниб турибдики, «dull» сўзининг семантик структурасининг бирлаштириш марказида бир сўз эмас, балки аниқ бир компонент (deficient), ажралган тушунчаларни осонгина бирлаштирмақда. Сўз семантик структурасининг 2-таҳлилида: ҳар бир ажралган тушунча системали анализнинг субъекта бўлиб, у семантик компонентнинг тармоғи сифатида келади.

"Dull" сўзининг семантик структурасидан кўриниб турибдики, сўзнинг маъно тузилиши шунчаки маъно ёки тушунчалар системаси эмас, балки ажралган тушунчаларнинг кичик бўлинмаси бўлиб, ўзининг ички структурасига эга. Шундан келиб чиқиб айтиш жоизки сўзнинг семантик структураси бу иккала таҳлил орқали ўрганилиши зарур.

Palmer таъкидлаганидек, нафақат ҳар хил лексемалар турли хил маъноларга эга, балки бир лексема ҳам бир қатор маъноларни бериши мумкин. Бу полисемиядир ва бундай лексема полисемикдир [1:100].

Полисемия кўплаб лексемаларни характерлайдиган ягона лексеманинг хусусиятидир. Масалан, "neck" оти стандарт инглиз луғатларида яқка лексема сифатида кўрсатилган бўлиб, бир неча фарқ қиладиган маъноларга эга: "part of body", «part of bottle», "part of a shirt or other garment".

Демак, "neck" лексемаси полисемантикдир [2, 52].

Leechнинг фикрига кўра полисемия бу (икки ёки ундан ортиқ маънога эга бир сўз) тушунчаларнинг 2 йўл: тарихий ва психологик йўлларга боғлиқ бўлиб, бир бири билан мос келиши шарт эмас. Икки маънонинг психологик боғлиқ бўлиши: интуитив сезилади ва шу сўз турли хил маъноларда сўзловчилар томонидан қўлланилади [3, 45].

Бу икки қараш полисемияни омонимия (икки ёки ундан ортиқ, ҳар хил ёки бошқа хил маъноларга эга, талаффузи бир хил сўз) дан фарқлаш учун қўллаш мумкин.

"Head" полисемик лексемаси қуйидаги маъноларга эга: the head of a person, the head of a company, the head of a table ва ҳоказо.

Энди эса "Bank" лексемасини таҳлил қилсак, у бир хил талаффузга эга, лекин маъно жиҳатидан фарқ, қиладиган қуйидаги маъноларга эга:

1. "a business establishment in which money is kept for saving or commercial purposes or invested, supplied for loans, or exchanged", яъни пул операциялари олиб бориладиган ташкилот (банк).
2. "the slope of land adjoining a body of water, especially adjoining a river, lake or channel", яъни киргок [1, 52].

Яна шундай сўзлар ҳам борки, улар психологик эмас, балки тарихий жиҳатдан боғлиқдир.

Масалан, "rupil" лексемаси икки хил маънони билдириб, манбаси бир:

1. «Кўз қорачиги», 2. «Ўқитувчи назоратидаги талаба» [2:79].

Palmer ва Lyons 2 хил критерия: этимология (сўзнинг келиб чиқиши) ҳамда тушунчаларнинг боғлиқлигини кўрсатишади.

Луғатшунослар эса полисемия ва омонимияни этимологияга асосланиб ўрганишади. Бир хил шаклга эга, келиб чиқиши бир манбаадан бўлган сўзлар полисемикдир ҳамда улар луғатда бир тушунча орқали берилган. Бунга қарама-қарши ҳолда, бир хил шаклга эга, манбаси бошқа бўлган сўзлар омонимлардир ва бу сўзлар луғатда турли хил тушунчалар орқали ифодаланган.

Шундай қилиб, "head" бир тушунча орқали, "bank" эса икки хил тушунча ёки маънога эга.

Масалан ўзбек тилидаги «йўл» лексемасини кўриб чиқсак, у асли «ўтиш жойи» маъносини англатади.

Шаклий ўхшашлик асосида бу лексема «сатр» («бир чизиқ бўйлаб жойлаштирилган ёзув») маъносини ҳам англата бошлаган.

Инглиз тилидаги «line» лексемаси асли «чизиқ» («тўғри чизиқ») маъносини англатиб, шаклий ўхшашлик асосида бу лексема «сатр», «шеър» (4 қаторлик), «ажин» (юздаги чизиқлар), «арқон» маъноларини англата бошлаган [1, 51].

Метафора йўли билан кўчиришнинг асосий кўринишлари:

1. Бир нарсанинг номи бошқа бир нарсага шаклий ўхшашлик асосида кўчирилади: оғиз (одамнинг оғзи), оғиз (шишанинг оғзи); қўлтиқ (одамнинг қўлтиғи), қўлтиқ (денгиздаги қўлтиқ); mouth (одамнинг оғзи), mouth (шишанинг оғзи); этак (кийимнинг этаги), этак (тоғнинг этаги); foot (одамнинг оёғи), foot (мебелнинг оёғи).

2. Бир нарсага (баъзан ҳаракатга) хос белгининг номи бошқа бир нарсадаги белгига кўчирилади: аччиқ (аччиқ қалампир), аччиқ (гап), sweet (sweet chocolate), sweet (sweet dream).

3. Бир нарсага хос ҳаракатнинг номи бошқа бир нарса ҳаракатига кўчирилади: чўкмоқ (чўккаламoқ), чўкмоқ (иморатнинг чўкиши), чўкмоқ (одамнинг қариганда чўкиши); ўлмоқ (жонлиларда ҳаётнинг тугаши), ўлмоқ (ўсимлик палагининг сўлиши) каби.

Бирор нарсанинг номи бошқасига улар бажарган вазифадаги ўхшашлик асосида кўчирилиши функционал кўчириш дейилади.

Функционал кўчириш ҳам ўхшашлик асосида бўлади. Бу жиҳатдан у метафора йўли билан кўчиришга жуда яқин туради. Фарқ шундаки, метафора йўли билан кўчиришда предметлар орасидаги ташқи кўриниши жиҳатидан ўхшашлик асосга олинса, функционал кўчиришда вазифа жиҳатидан ўхшашлик назарда тутилади.

Масалан, қуш танасидаги учуш учун хизмат қилувчи аъзо «қанот» дейилади. Шунга ўхшаш вазифани бажарувчи қисм самолётга нисбатан ҳам қанот деб номланган.

Бир нарса, белги, ҳаракатнинг номи бошқа бир нарсага ўхшашлик асосида эмас, балки ўзаро боғлиқлик асосида кўчирилиши метонимия йўли билан кўчириш дейилади.

Масалан, дастурхон лексемаси «овқатланиш учун ёзиладиган буюм»ни англатади; бу лексема билан овқатнинг ўзи, «дастурхонга қўйиладиган ноз-неъмат»ни ҳам билдирилади.

Метонимия билан кўчиришнинг асосий кўринишлари:

1. Бир предметнинг номи шу предметдаги бошқа бир предметга кўчирилади: бош (киши организмнинг бўйиндан юқори қисми), бош («мия»: бошим оғрияпти); ич («ички томон»), ич («қорин бўшлиғидаги аъзолар»: Ичим оғрияпти); уй («иморат»), уй («уйда яшовчилар»): Бутун уй югуриб чиқди); hall («зал»), hall («залда ўтирганлар»: The hall applauded).

2. Бир нарсанинг номи шу нарсага асосланган ўлчов бирлигининг номи бўлиб хизмат қилади: кун («қуёш»), -кун («сутканинг ёруғ қисми»); ой («планета номи»), ой («йилнинг ўн иккидан бир қисми»).

3. Бир нарсанинг номи шу предметдан ҳосил бўладиган предметга кўчирилади: тил («нутқ аъзоси»), -тил («нутқ»); чой («ўсимлик») -чой («ичимлик») каби;

4. Белгининг номи шундай белгиси бор нарсага кўчирилади: кўк (ранг номи) - кўк («кўкат»), кўк («осмон»); кир («ифлос») -кир («ифлосланган ёки ювилган кийим-кечак»); юпқа («қалиннинг акси») -юпқа (таом номи);

5. Ҳаракатнинг номи шу ҳаракат натижасида ҳосил бўладиган нарсага кўчирилади: тўймоқ-тўй, аталамоқ-атала, кўчмоқ-кўч каби (баъзан қарама-қарши маъно ҳам туғилади: кўрмоқ-кўр).

Бир предметнинг номи бошқа бир предметга қисм билан бутун муносабати асосида кўчирилиши синекдоҳа йўли билан кўчириш дейилади.

Синекдоҳа йўли билан кўчириш метонимия йўли билан кўчиришнинг бир кўриниши деб юритилади. Синекдоҳа йўли билан кўчириш икки хил: а) Бир нарсанинг номи сифатида унга хос бирор қисмнинг номи ишлатилади (қисм орқали бутун англатилади): туёқ (қисм) -туёқ (бутун): Баҳона билан туёққа эга бўлиб қолди; тирноқ (қисм) -тирноқ (бутун): Дунёда тирноққа зор одамлар оз дейсизми?!); юрак (қисм) -юрак (бутун): Бу оташин юрак... каби; б) Бир предметнинг номи сифатида шу предметни ҳам ўз ичига олган бутуннинг номи ишлатилади (бутун орқали қисм англатилади); бош (бутун) -бош (қисм-«бошнинг устки қисми»); Дўппи бошимга тор келди; қўл (бутун), қўл (қисм)-«бармоқ»: Беш қўл баробар эмас; панжа (бутун) - панжа (қисм)-«бармоқлар: Беш панжангни оғзинга тикма»); ош (умуман овқат) -ош (палов) каби [1, 34].

Полисемантик фраземалар ҳам анчагина бўлиб, буларнинг кўпи икки ва уч маънолидир.

Масалан, “бош(и) айланди” фраземаси икки маънолидир:

1) «бехуд бўлмоқ», 2) «эсанкирамоқ», “Бош суқмоқ” фраземаси уч маънони англатади: 1) «гавдаси ташқарида қолиб, бошини тикқан ҳолда қарамоқ», 2) «кирмоқ» 3) «аралашмоқ»; “Бош кўтармоқ” фраземаси эса қуйидаги тўрт маънони англатади: 1) «қарамоқ», 2) «қилиб турган ишини тўхтатмоқ», 3) «қўзғалмоқ», «ҳаракатга келмоқ», 4) «курашга чоғланмоқ».

Охирги фраземанинг ишлатилишига мисоллар: 1) «Поччаев,-деб бош кўтарди Элчибек,-Сизнинг касбингиз нима?» (А. Мухтор). 2) Сафарали столдан бош кўтарди, ҳалиги рус қизига бир нима деб кудди (Ойдин). 3) Қишлоқда эл эрта ётади, чунки

куёшдан олдин бош кўтаради (И.Р). 4) Бош кўтарган халқни мардликка етаклаган косиб Санжар Маликнинг нафаси пок шабадага қанот бўлмоқда (Ш. Тошматов).

Энди эса инглиз тилидаги полисемантик фраземаларни кўриб чиқсак: to feed the fishes қуйидаги маъноларга эга: 1) чўкмоқ, 2) денгиз касалига чалинмоқ; to give way фраземаси эса 4 маънони англатади: 1) чекинмоқ, 2) жой бермоқ, 3) касалланмоқ, 4) нархини пасайтирмоқ, туширмоқ.

Фразеологик полисемия деганда фраземанинг ўзи икки ва ундан ортиқ луғавий маъно англатиши тушунилади. Ўзаро шаклан ўхшаш боғланмадан ва фраземадан англашиладиган маънолар бир нуқтага бирлаштирилиб, полисемия деб қаралмайди. Чунки булар ҳар хил ҳодисалардир: эркин боғлама-нутқ бирлиги, фразема-тил бирлиги.

Масалан, аравани қуруқ олиб қочмоқ эркин бирикмаси нутқда ишлатилади, шу билан бирга тилда аравани қуруқ олиб қочмоқ фраземаси ҳам мавжуд [1, 20].

Биринчисидан тўғри маъно, иккинчисидан кочма маъно («уддасидан чиқа олмайдиган иш ёки нарса ҳақида ортиқ даражада мақтанмоқ») англашилади. Бу маъноларни бир тил бирлиги эмас, балки икки ҳар хил тил ҳодисалари англатгани сабабли полисемия воқе бўлмайди. Фраземанинг луғавий маъноси бирдан ортиқ бўлса, худди лексемаларда қилинганидек, бош маъно ва ҳосила (иккинчи) маъно белгиланади.

Масалан, «жар солмоқ» фраземаси «жарчи воситасида эшиттирмоқ» (бу-эски маънога айланган), «керагидан ортиқ даражада бўрттириб хабар тарқатмоқ» маъноларни англатади. Биринчиси-бош маъно, иккинчиси шундан ўсиб чиққан ҳосила маъно.

«Бино қўймоқ» фраземаси уч маъноли: 1) «ортиқча баҳо бермоқ», 2) «қиёфасига алоҳида эътибор бермоқ», 3) «эътиқод билан қарамоқ». Бу фраземанинг иккинчи, учинчи маънолари биринчи маъносидан ўсиб чиққан:

Тили чиқди фраземасида эса фразеологик маъноларнинг боғланиши ўзгача: 1) «нутқга эга-бўлмоқ», 2) «индамай юрган киши гапирадиган бўлиб қолмоқ», 3) «айтишадиган бўлмоқ».

Демак, биринчиси-бош маъно, учинчиси-ҳосила маъно, иккинчиси эса аввалги маънога нисбатан ҳосила маъно, кейингисига нисбатан бош маъно (нисбий бош маъно).

Лексемада бош лексик маъно, одатда, тўғри маъно бўлади. Фраземада эса бош фразеологик маъно кўчма маъно бўлади. Чунки фраземанинг бош маъноси ҳам, ҳосила маъноси каби, устама кўчма маъно тарзида гавдаланади, маълум образга асосланади. Демак, фраземанинг табиати тўғри маънони истисно қилиб қуюди.

Полисемантик фраземада луғавий маънони ва унинг таракқиётини семик таҳлил методикаси билан ўрганиш бу ҳодисаларни равшанроқ тасаввур қилиш имконини беради.

Масалан, кўнгли айниди-икки маъноли фразема. Бу фраземанинг биринчи маъноси учун семаларни қуйидагича белгилаш мумкин: феъл бўлгани сабабли, аввало «таъсир кўрсатмоқ» семасини белгилаймиз. Таъсир кўрсатиш «ижобий ва салбий» бўлади. Бу таъсир киши «организм»ида намоён бўлади.

Таъсир этувчи-«жисм», аниқроғи «овқат», шу сабабли «организм»ни аниқроқ қилиб «овқатланиш аъзолари» деб белгилаймиз. Овқатланиш аъзоларига овқатнинг таъсири «жисмоний» бўлади. Юқорида ажратилган семалар йиғиндиси шундай тартибланади: «овқатланиш аъзолари» + «жисмоний» + «салбий» + «таъсир кўрсатмоқ». Ана шу семалар асосида бу фразеологик маънони «организм қабул қилмагани туфайли беҳузур бўлмоқ» деб таърифлаймиз.

«Кўнгли аиниди» фраземасининг иккинчи маъноси биринчи маъносидан ўсиб чиққан. Янги маъно бу фраземани овқатдан бошқа нарсага кўчириб ишлатиш натижасида юзага келган. Бундай кўчириш туфайли биринчи маъно таркибидаги «салбий», «таъсир кўрсатмоқ» семалари сақланади, овқатдан бошқа нарсага қарата ишлатилиши сабабли «овқатланиш аъзолари» «ҳиссиёт» семасига алмашади, шу билан бирга, «жисмоний» семаси ҳам «руҳий» семасига алмашади. Натижада шундай семалар йиғими воқе бўлади: «ҳиссиёт» + «руҳий» + «салбий» + «таъсир кўрсатмоқ». Ана шу семалар йиғими асосида бу фразеологик маънони «табиатига ёқмагани туфайли ижирғанмоқ» деб таърифлаймиз.

Хулоса. Шундай қилиб, шуни айтиш мумкинки фраземаларда маъно тараққиёти конкретдан мавҳумга томон йўналишда воқе бўлар экан.

Полисемантик фраземалар ҳам анчагина бўлиб, буларнинг кўпи икки ва уч маънолидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. - Т., 1978.
2. Asher R.E. The Encyclopedia of language and Linguistics. Oxford and New York: Pergamon Press. 1994.
3. Ожегов С. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1984.
4. An English - Uzbek Dictionary of selected words with explanations in English and Uzbek. - Т., 2004.
5. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Т.:Ўқитувчи, 1995.
6. An English - Uzbek Dictionary of selected words with explanations in English and Uzbek. - Т., 2004.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Т., 1981.
8. Asher, R.E. The Encyclopedia of language and Linguistics. Oxford and New York: Pergamon Press. 1994.
- 9.1. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг қисқа фразеологик луғати. - Т.: Фан, 1984.

УДК 81.44

12	Smola saqlovchi kovraklar (<i>ferula foetida</i> (bunge) regel.) va <i>f.tadshikorum</i> (pimen)) urug'larining morfologiyasi va unish biologiyasi Xalquziyeva M.A.,Rahmonqulov U.....	69
13	Барг устки ёнғоқ ширасининг мавсумий миқдор динамикаси Юлдашева Ш.Қ.....	73
14	Фарғона водийси зулукларининг биохилма-хиллигини ўрганиш бўйича илк маълумотлар Иззатуллаев З, Солижонов Х.Х.....	80
15	Қоратепа тоғ массивининг ўрта зонаси биоценозлари нематодафаунаси ва экологик хусусиятлари Нарзуллаев С Б, Мавлонов О. М, Хакимов Н Х.....	85
16	Суғориладиган тупроқларда помидор ҳосилдорлигига азотли ўғитларнинг таъсири. Нормуратов О.У, Зокиров Х, Хурсанов Ш. Ғ	91
17	Анализ земель в охранных зонах высоковольтных линий электропередач (лэп) на примере ферганской области. Абдуллаев И. Н, Марупов А. А.....	95
18	Фосформочевина ўғитининг сабзавот ўсимликлари ҳосили ва сифатига таъсири (Карам ва картошка мисолида) Ташкулов С.М	102
19	Природные факторы, характеризующие потенциальную опасность эрозии почв Джалилова Г.Т, Игамбердиева Д А, Маматкулов.А	106
20	Барг шакли турлича бўлган ғўза намуналарининг f1 ўсимликларида турли сув режими шароитларида “битта кўсақдаги пахта оғирлиги” белгисининг ирсийланиши Хамдуллаев Ш.А, Абзалов М. Ф, Набиев С.М, Шавқиев Ж.Ш.....	110
21	Марказий Фарғона Шимолий Қисми Гидроморф Тупроқларининг Антропоген Омил Таъсирида Ўзгариши Қаландаров Н. Н, Исмонов А.Ж, Абдурахмонов Н.Ю	115

ТЕХНИКА ФАҢЛАРИ

05.00.00

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

TECHNICAL SCIENCES

22	Экстримал шароитда етиштирилган ковар (<i>sarraris spinosa</i>) ўсимлик меваларини қуритишда махсулот чиқиш миқдори ва сифат кўрсаткичларига қуритиш усуллариининг таъсири Салихов С.А, Каримов И.Р, Хакимова А.З, Шарафиддинова М.Ф.....	123
----	--	-----

ТАРИХ ФАҢЛАРИ

07.00.00

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

HISTORICAL SCIENCES

23	Маданий- маърифий юксалиш тарихидан Насриддинова Д.....	127
----	--	-----

24	Ёшларни иш билан таъминлашнинг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар Абдулбоқиев Ф.А.....	131
25	Қўқон хонлигидаги сиёсий жараёнларга қисқа назар (илк ҳукмдорлар давридан бошлаб худоёрхоннинг тахт тепасига келгунга қадар) Исмоилов И	138
26	An'anaviy hunarmandchilik tarixidan (pichoqchilik misolida) Mahmudov A. B.....	145
27	XIX аср охири – хх аср бошларида туркистонда соғлиқни сақлаш тизими: анъанавийлик Патхиддинов Р.Х	149
28	Ҳамза ҳакимзода ниёзий асарларининг ўзбек тили тараққиёт тарихида тутган ўрни. Хонкулов Ш.Х, Нурматова С.С.....	152
	08.00.00	
	ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ ECONOMIC SCIENCES	
29	To problems of improvement of marketing in education Nabieva N.....	158
30	Блокчейн технологияси- рақамли иқтисодиётнинг асосий омили сифатида Усманова З.М.....	162
31	Пахта-тўқимачилик кластерини ривожлантириш масалалари Ахунова М.Х	167
32	К актуальным проблемам мотивации персонала на промышленных предприятиях Муминова Э.А	172
33	Саноат тармоқларига хорижий инвестицияларни жалб қилиш муаммолари ва ечимлари Тўхтасинова Д. Р.....	177
34	Региональный маркетинг как инструмент повышения инвестиционной привлекательности ферганской долины Тухтасинова М.М	181
	09.00.00	
	ФАЛСАФА ФАНЛАРИ ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ PHILOSOPHICAL SCIENCES	
35	Демократик давлат бошқаруви моделларининг ривожланиш тенденцияси Султонов А. Ф.....	188
36	Ижтимоий ишда илмий тадқиқот метод ва воситалари Юлбарсова Х.А.....	194
37	Yoshlarda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish – zamon talabi Soxibov S.A.....	200

38	Жамият ва табиат орасидаги мувозанатнинг бузилиши глобал цивилизация кризисининг сифатида Абдумаликов А.А.....	206
39	Гендер сиёсати: муаммо ва ечимлар Султонова А.Р	211
40	Глобаллашув даврида ёшларда аксиологик онгни шакллантириш Расулова Ш.А, Азимов У.А.....	216
41	Мафкуравий тарбиянинг моҳияти Ибраҳимов Б.Б	219
42	Глобаллашув даврида ёшлар маънавиятини юксалтириш – бутунги куннинг муҳим вазифаси Мухторжонова М.Р., Холиярова М. С	222
43	Глобаллашув шароитида социал стратификацион жараёнлар ва ижтимоий ҳамкорлик Шарипов А.З	227
44	Ёшлар сиёсий маданиятини шакллантиришда ёшларга оид давлат сиёсатининг ўрни. Жалилов А.А	234
45	Носириддин тусий шахсияти Қўшшаева Н. М	239
46	Ҳаракатлар стратегияси – ёшлар интеллектуал салоҳиятининг ижтимоий-маданий омили сифатида Исомиддинов.А А	243
47	Постмодернизм таълимотида модерн инсоннинг айрим жиҳатлари Олимова М	248

10.00.00
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

48	Roles of clt and its features in teaching english. Kodirova M.Sh	255
49	So'z birikmasining tilshunoslikdagi sintaktik birlik sifatidagi tadqiqi Asqarova M.X	259
50	Assonans yoki vokalik alliteratsiyasi Kuliyeva D.A	263
51	Инновационные технологии (портфолио) в методике преподавания русского языка и литературы Ибрагимова Н	270
52	Jarayon ifodalovchi leksemalar va ularning semantik tahlili Xodjayeva M , Усмонова Х.	273
53	Неологизмлар: уларни тушиниш ва таржима қилишдаги муаммолар Абдулбориева Ф	277

54	Бизнес туризм терминларининг структурал хусусиятлари таҳлили Гавҳарой Исроилжон қизи	282
55	Тил тизими ҳар хил бўлган тилларда полисемия ва унинг турлари Нарзуллаева Ф. О.....	289
56	Терминологик бирликларнинг комбинатор-таркибий ва функционал-синтактик таҳлили Шукурова М.А	297
57	Лингвистик тадқиқотларда ёшга оид номинациялар Ахророва Р. У	304
58	Обогащение русской речи студентов общеязыковыми метафорами. Мамаджанова М.Р	308
59	Ўзбек тилидаги фраземаларнинг услубий маъноси ва унинг компонентлари ҳақида Рашидова У.М	311
60	Шоирнинг бадиий тафаккур олами Каримов О.Я	317
61	Немис ва ўзбек тилларидаги соматик фразеологик бирликларни таржима қилиш имкониятлари Нуруллаев Х.Т	326
62	Неологизмы и проблема их изучения в современном русском языке. Саттарова Ф. У	332
63	Значение перевода в интеграции культур Юсупов М. Р.....	337
64	Словообразовательная семантика деминутивов в современном русском языке Отаханова Ш	342
65	Таълим ўзбек тилида олиб бориладиган нофилологик йўналишлар талабарини рус тилидаги кишилиқ олмошларининг келишикларда турланишини грамматик модел асосида ўргатиш Набиев Ш.А	346
66	Ўзбек тилида диний матнлар услубини белгиловчи экстралингвистик омиллар Омонтурдиева Ш. Р	351
	ПЕДАГОГИКА ФАҢЛАРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES	
	13.00.00	
67	Бўлғуси математика ўқитувчисининг ўқув ва методик кўникмаларини шакллантириш имкониятлари Ўринов Ҳ, Баракаев М	359
68	Назария билан амалиётнинг ўзаро боғлиқлигига эришиш орқали математика ўқитиш самарадорлигини ошириш Юсупова А.Баракаев М	365

69	Психолого-педагогическая ориентированность на индивидуализацию процесса обучения Пардабаева Д.Р	369
70	Revitalization of the cognitive activity of the student: a modern view of the problem Akbarova R.A	374
71	Harbiy pedagoglarda xorijiy tillar bo'yicha mustaqil kompetentligini rivojlantirishning nazariy jihatlari Mamatqulov X.A, Yunusov D. B	378
72	O'quvchilarning sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik-psixologik holatini aniqlash Azizov N, Rahmonov M.U, Rustamova M.Q.....	384
73	Структура современного урока географии Абдурахмонов Б.М, Суслов В. Г	388
74	Шахс-жамият-давлат манфаатлари уйғунлигини таъминлашда норматив ҳуқуқий ҳужжатларни роли. Баннаев Н.Т	393
75	Бошланғич синф ўқувчиларида танқидий фикрлашни ривожлантириш имкониятлари Мамаджанова Н. А	400
76	Работа со словом при изучении литературы с использованием авторской технологии б.с. дыхановой гизатулина о. и. Гизатулина О.И	405
77	Бўлажак ўқитувчиларнинг когнитив компетентлигини оширишда акмеологик ёндашувнинг аҳамияти Маҳмудова Д. Х	414
78	Sportda kurash turlarida umumiy va maxsus tayyorgarliklarining shakllantirish usullari Qirg'izov I. M	421
79	Кураш турларида портловчан кучни ошириш омиллари Ишонқулов Б. М	426
80	O'quv kun tartibidagi sog'lomlashtirish tadbirlari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini harakat faolligini oshirish Ismoilov, Turobjon, Ismoilov, G'anisher	431
81	Oliy harbiy bilim yurtlarida "elektrotexnika va elektronika asoslari" fanini o'qitishda axborot texnologiyalarning ahamiyati Ramonova S. K	435
82	Бўлажак касб таълими ўқитувчиларни мустақил таълим олишини фаоллаштириш усуллари Хайитова Ш.Д	438
83	Ta'lim sohasida integrativ yondashuvning o'rni va roli. Tursunboeva M.A	445

84	Иккинчи тилни ўргатишни самарали ташкил этишда ҳиссий муҳитнинг аҳамияти Эргашева Х. Ю	449
85	Бадий гимнастика билан шуғулланувчи 3-7 ёшли болалар қоматидаги нуқсонларни бартараф этиш имкониятлари Рахманова Д. А Болтабоев С. А.....	453
86	Ўзбек тилидаги “илм-маърифат” семемали луғавий бирликларни тадқиқ этиш муаммолари Рахматуллаева Д. Ш.....	457
87	Кичик мактаб ёшидаги болаларга ўзга тилни ўргатишда ўзига хос педагогик ёндашувлар Жўраева С.Ж.....	461
88	Талабаларда аналитик тафаккурни ривожлантириш технологияси Мирқосимова М.М.....	465
89	О‘yin vositasida tarbiyalanuvchilarda do‘stona munosabatlarni shakllantirish Kuranova I.X	468
90	Yoshlarni har tomonlama sog‘lom va ijtimoiy barkamol bo‘lishlarida sportning o‘rni Qo‘chqarov U	472
91	Педагогик технологиялар асосида ёшларда ахборотларга рационал ёндашув қўникмаларини шакллантириш. Қосимова З.....	475
92	Умумтаълим мактабларини малакали педагог кадрлар билан таъминлаш соҳасида илғор хорижий давлатлар тажрибаси ўзбекистон манфаатлари кесимида Салимов М.А	481
93	Sog‘lom turmush tarzi vatanparvarlik tarbiyasining ijtimoiy pedagogik asoslari Boltaboyev N. N, Bekmirzayev M. N.....	485
94	Қўшма таълим дастурларини ташкил этиш тажрибаларини бенчмаркинг методи асосида ўрганиш Лутфуллаев П.М	490
95	Варваризмларнинг тилга ўзлаштириш жараёнида нутқий мулоқот ва лисоний онгинин гроли Ғофурова М, Б	494
96	Талабаларда интеллектуал маданиятнинг шаклланиш ва ривожланиш диагностикаси Эгамбердиева Т. А, Қурбонов Ж.А.....	499
97	Эксперт баҳолаш ҳамкорлик асосида педагогик фаолиятни ривожлантириш технологиялари самарадорлигини аниқлаш методи сифатида Исакова Д.....	506

98	Фанларни модули ўқитиш жараёнида виртуал лабораториялар яратиш ва улардан фойдаланиш Темирова М, Ахмедов А	511
99	Ўзбекистон иқлим шароитида қуёш панелларининг техник характеристикаларини ўзгариш жараёнларини ўрганиш Одамов У., Комилов М.М	519
100	Noto`liq oilalarda maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining o`ziga xos xususiyatlari Asranbayeva M.X	531